

BATILILAŞMA’NIN OSMANLI AİLE YAŞAMINDAKİ İZLERİ

ARTIKOĞLU, Pınar*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu çalışmada Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan değişimin, gündelik yaşam ve barınma kültürüne etkileri irdelenmektedir. Osmanlı Devleti, yaşanan siyasi ve ekonomik sıkıntıları Batılılaşarak aşabileceği görüşündedir. Buna göre yeni yaşam düzeni içinde eski olan geleneksel biçimler dönüştürmekte veya reddetmektedir. Toplumsal değişimin başladığı yer, ailenin günlük yaşamıdır. Bu nedenle doğru bir saptama ancak, ailenin yaşam biçimindeki değişim incelenerek yapılacaktır. “Batılılaşma” adı altında yaşanan değişimin doğru okunabilmesi için değişimin daha etkin olarak görüldüğü Saray ve çevresinin yaşadığı İstanbul değerlendirilmektedir.

Aile, Batılı biçim ve değer yargılarının kullanımına, günlük yaşam ritüellerinin içinde yer vermektedir. Toplumsal değişim en iyi giyim ve barınma kültüründe kendini ortaya koyabilmektedir. Dönemin İstanbullu seçkin aileleri, Batılılaşma’yı hedefleyen günlük yaşam reformlarını Saray’ın kullandığı biçimde uygulamaktadırlar. Evin kullanımı ve organizasyonunda Saray’ın etkisi görülmektedir. Ev içi yaşamdaki değişim dergi ve kitapların dışında toplumsal ilişkilerle de şekillenmektedir. Batılılaşma’nın eşliğinde barınma kültüründe yaşam ikiye bölünmüş, davranış biçimleri “alaturka” ve “alafranga” kavramlarıyla tanımlanmış ancak, değişim devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Batılılaşma, ev, mobilya, mekân.

ABSTRACT

This paper aims to demonstrate the effects of the changes that experienced in the late years of Ottoman Empire, i. e. from Tanzimat to Republican era, to daily life and housing culture. In Ottoman Empire’s view, westernization process could help overcoming the political and economical disorders. With this belief, traditional forms that supposed to be “old” were either rejected or transformed within the new life style.

The starting point of social changes is the daily life of the family. Therefore, in order to come to a healthy conclusion, the transformation within the daily life

* Yrd. Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE. e-posta: pinar.artikoğlu@gmail.com

of the family should be studied thoroughly. In this paper, capital Istanbul in which the court environment lived and became a model of transformation will be studied in order to evaluate the westernization notion.

Although this process divided the society into two as “alafranga” and “alaturka”, western values were adopted and merged with the daily life practices like fashion and housing culture.

Key Words: Family, Westernization, house, furniture, abode.

Batılılaşma'nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan modernleşme sürecini tanımlayan “Batılılaşma” kavramı, sert bir geçişin yaşandığı İstanbul'da ön plana çıkmıştır. Önce askeri ve kamusal alanda yaşanan Osmanlı Batılılaşması, kısa sürede sarayı ve çevresindeki yüksek düzeyli bürokratları etkisi altına almıştır. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti Batı'yla yakınlaşma çabası içine girmiştir, ülkede yaşanan ekonomik ve siyasi sorunların bu yakınlaşmayla çözümlenebileceği düşünülmüştür. Yalnızca devletin içinde değil sosyal yapının tamamında da Batılılaşmanın geniş kitlelere yayılması çabası içine girilmiştir. Tanzimat yöneticileri İstanbul'da modernizm projesini uygulamaya çalışırken özellikle kendilerini mimarlık alanında ifade etme konusunda ısrarcı olmuşturlardır.

Bu amaçla farklı disiplinlerden birçok bilim adamı ve sanatçı İstanbul'a davet edilmiştir. Özellikle toplumsal yaşamı direkt etkileyen alanlarda çalışan bilim adamlarının ortaya koyduğu ürünlerle tanınan Batı kültürünün, toplumun geneli tarafından benimsenmesi hedeflenmiştir. Avrupa'ya gönderilen elçi ve öğrenciler de Batılılaşma politikalarının araçları olmuşlar, aldıkları Batılı eğitimin etkisiyle, ülkede yeni yaşam biçimlerini geniş kitlelere yaymayı başarmışlardır. Eğitimin zorunlu hâle gelmesi ve peşi sıra açılan Batı kökenli okullar, hızla çoğalan gazete ve dergilerde yer alan hayat biçimleri ve görgü kurallarına ilişkin çeviri makaleler, kadının eğitimle beraber kamusal alana geçiş hızını belirlemiş, Batılılaşma devlet yönetiminin bile hayal etmediği bir hızla yaygınlaşmıştır. Ancak Batılılaşma modeli her hızlı değişimde olduğu gibi toplum içinde çeşitli direnç noktalarıyla karşılaşmıştır.

18. yüzyılın'da başlayan değişim sürecinin ve Osmanlı modernleşmesinin dönüm noktası Tanzimat'tır. Tanzimat'la birlikte hızlanan Batılılaşma çabaları toplum içinde bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Saray ve çevresi, Batı etkileriyle biçimlendirdiği yeni kültürünü “alafranga” olarak adlandırırken, daha Batıyı kabullenmemiş olan toplumun diğer kesimlerinin yaşam biçimlerini ve geleneklerini de “alaturka” olarak kabul etmiş ve Batılılaşan yeni görünümü içinde bunlara yer vermemiştir. Osmanlı toplumunda yaşanan bu beğeni kırılmasının neden olduğu kültürel alandaki iki başlılık Cumhuriyet'in ilanına kadar da sürmüştür. Batılılaşma çatısı altında yer alan modernleşme kuramı ne karşıt düşünce sistemlerini ne de uyum gösterme çabalarını dışlamıştır. Aksine

toplumsal dirence ılımlı uzlaşma yolları sunarak, kuramın özünü yeniden düzenlenmeye ve uyarlanmaya açık olmuştur (Deren, 2004: 225). Batılı toplumlarda beğeni, artık bireyin yetenek ve önsözlerini kullanabildiği bir deneyim olmaktan çok, toplumsal yaşamın belirli bir alanında yer alabilmek için dışa vurmak zorunda olduğu yeni bir niteliğidir (Tanyeli, 2004: 160). Bu bağlamda Batılılaşma, yalnız günlük yaşamın değişimi değil, toplumsal sınıfı ve statüyü de belirleyen bir kavram dizini hâline gelmiştir. Batılılaşma, genel olarak Avrupa model alınmasıyla yapılan bir değişim sürecini tanımlamaktadır. Bu anlamda henüz sanayileşme sürecine girmemiş Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabaları toplumun bütününe yayılamamış, kökten bir değişim yaşanmamış, Batılılaşma yüzeysel kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde başlayan hızlı değişim, günlük yaşamın vazgeçilmezi olan evlerde de aynı hızla gerçekleşmiştir. Yaşamı düzenleyen davranışlar ve hareketleri etkileyen tüm etkenler yenilenmiş, başlangıçta tam anlamıyla günlük yaşamın değişimi hedeflenmemiş olsa da, Batılılaşma modeli, saray ve çevresindeki yöneticiler, yerli elitler ve entellektüeller tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Batılılaşma adına yapılan girişimlerin işleyiş biçimleri toplumun çeşitli gelir gruplarına ait bireyleri birbirlerinden keskin farklarla ayırmıştır. Osmanlı toplumunun üst gelir grubunu oluşturan aileler, artık geleneksel Türk aile yapısının dışına çıkmıştır. Bu yeni elit grup tarafından "alaturka" olarak nitelendirilen geleneksel davranışlar yerilmiş, yemek yeme, konuşma, oturma gibi eylemler uygulama yöntemleriyle alafranga ya da alaturka olarak sınıflandırılmış ve 'avrupai' olan alafrangaya özenilmiştir. **(Resim 1: XX. yüzyılın başında Galata Bonmarché'si ve bir gazetede yayımlanan mefruşat mağazası reklamı, bkz.: s. 417. Kaynak: 75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları, Tarih Vakfı Yay.)**

Sosyal yaşamı etkileyen her alanda alafrangalaşma yaşanmıştır. 19. yüzyılın sonlarında yerel zanaatler gerilemiş, kentin levanten ve gayri müslimlerinin oturdukları bölgelerde her çeşit ithal ürünün bir arada bulunduğu mağazalar, 'Bonmarché'ler açılmıştır (Y. Arat, 2004: 106). Değişen toplumsal tabakalaşma kalıplarına bağlı olarak beğeniler, modalar ve eğlence biçimleri de farklılaşmıştır.

Batılılaşma sürecinde gelenekselden farklı olarak gelişen sosyal ilişkilerin içerik ve şekil olarak değişmesi, toplum yaşamının ayrıcalıklı yapısını ve önemini gösterir. Batılılaşan Osmanlı toplumunun ziyaret, ziyafet, eğlence, kutlama ve benzeri etkinlikleri yeniden biçimlenmiştir. Batılı normlarıyla kabul gören bu sosyal etkinlikler, bireyin öğrenmesi ve yeni alışkanlıklar kazanması gerekliliğini doğurmuştur. Tanzimat sonrasında Batılılaşmanın hızla toplumun değişik katmanlarına yayılabilmesinde eğitimin yaygınlaşmasının yanı sıra dönem içerisinde çıkarılan adab-ı muâşeret kitapları ve idare-i beytiye gibi eserler, **Takvim-i Vekayi** ve **Ceride-i Havadis** gibi dergi ve gazeteler etkili olmuştur. **(Resim 2: Geleneksel Elemanlarla Batılı Mobilyanın Bir Arada Yer**

Aldığı Erken XIX. Yüzyılın Evleri, **bkz.:** s. 417. **Kaynak:** **Habitat 2**, YEM Yay., İstanbul.)

Batılılaşma'nın üst gelir gruplarının yaşam biçimlerinde etkin kültürel değişim yaptırımlarının uygulanabilirliğini kolaylaştırmıştır. Farklı dekorlarıyla, her zaman misafire hazır durumda düzenli ve temiz evler, evin hanımının kültür seviyesi ve becerikliliğini topluma yansıtmaktadır. Genelde ekonomik refah düzeyi yüksek olan bu ailelerin evlerinde hizmetlilerinin bulunması, misafire gereken hizmetin verilebilmesini ve evin düzenini mümkün kılmaktadır. Batılılaşma'nın en büyük yaptırımlarından olan eşitlik kadın erkek ilişkilerini de yeni baştan düzenlemiş, daha çok eğitim alabilen kadın kamusal alanda da sıklıkla görünmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında da kadın evini ve kendi toplumsal ilişkilerini kişisel tercihleri doğrultusunda belirlediği kurallara göre düzenlemiştir. Bunun doğal sonucu olarak eski geleneksel evlerin kapıları komşu ya da hısım, yakınlık dereceleri gözetilmeksizin misafirlere kapanmıştır. Ziyaretler belirli gün ve saatlere göre düzenlenmeye başlanmıştır. Ailenin genel yapısına yerleşen özgürlükçü tavır, ailenin davranış, eğlence ve çalışma biçimlerini düzenlemiş, demokratik bir platformda değerlendirilmesine neden olmuştur.

Aile içi eşitliğin etkisiyle kadın erkek ilişkilerinin daha farklı hâle geldiği toplumda eğlence kültürü de Batılı normlara yakınlaşmış, bu yakınlaşma sonucunda da eşler, arkadaş çevresi içinde bir arada eğlenebilme şansına sahip olmuştur. Buna karşın hâlâ süre gelen mahremiyet olgusu evin içinde mekânları iki ana grup altında toplamaya zorlamış. Dünün selamlık ve haremlik mekânları, dönemin "Avrupalı" evinde bir araya toplanmış buna karşı, Batılılaşma ev kavramını ve evin içindeki mekân kullanım alanlarını ayırıştırırken, kamusal alan olarak tanımlanan salonlar, resmi davetli ve misafirlerin konuk edildiği, "kabul günlerinin" düzenlendiği mekânlar olmuştur. Bunun yanı sıra sosyal hayatın zenginleşmesiyle artan tuluat gösterileri, balolar, düğün ve benzeri etkinlikler her farklı etkinliğe farklı davranış biçimleri hazırlamış, bu durumda etkinliğe göre seçilecek kıyafeti, konuşulacak konuları, ziyaret sürelerini, hitap biçimlerini, belirlemiştir.

Batılılaşma sürecinde, sosyal yapının değişmesine paralel olarak yemek kültürü de değişmiştir. Batılı tarzda yemek yeme kuralları ilk önce gençlerin ve üst tabaka ailelerin arasında yaygınlaşmıştır. Ailelerin kadın erkek bir arada yedikleri yemekler artık güzel örtülerin serili olduğu masalarda kaşığın yanı sıra çatal, bıçakların ve porselen tabakaların da kullanıldığı sudan başka şarabın da içildiği, gelenekselin aksine uzun süre oturulan ve sohbet edilen seremoniler hâline gelmiştir. Bu durum toplumda yaşanan en ciddi kırılma noktalarından birini de meydana getirmiştir. Ailenin yaş, eğitim, kültür yapısına göre aynı evin içinde bile her iki sofranın da kurulabildiği ve hatta yatak odalarındaki karyolalara rağmen, sahiplerinin karyolanın yanına kurulan yer yatağını kullanmaya devam ettiği aile içi hikâyelerde yer almaktadır. Salon hayatının en önemli özelliği geleneksel dönemden farklı olarak mekânda kadın erkek

ayrılığını ortadan kaldırmasıdır. Bu gelişme sosyal hayatta kadın erkek ilişkilerini yeniden düzenlemiş ve kadının olduğu ortamlarda tavır tutum olarak erkeklerin kibar ve nazik olmaları gerekliliği bir görgü kuralı olarak kabul edilmiştir. Salon hayatını toplumsal alana taşıyanlar saray, üst ve orta tabaka aileleridir. Salon evin dışı dönük vitrinidir ve bugün de olduğu gibi, salon tefrişiyle evin dışındaki topluma ailenin kültür, gelir ve beğeni derecelerinin sunarak toplumsal statüsünü belirlemektedir. Salon misafirden misafire açılan bir mekân olarak karşımızı çıkmaktadır. Normal gün içinde kapısı kilitli ve mobilyaları kılıflıdır. Bu durumun da etkisiyle misafirin eve gelmesinin kabulü ve evde ağırlanması bir seremoni şeklindedir. Öncelikle ziyaretten saatler önce mobilyaların kılıfları açılmaktadır. Masalar, konsollar, biblo ve değerli eşyalarla süslenmektedir. Çiçekler bol ve ucuzdur. Bunun için çiçek mekânda bol bol bulundurulmaktadır.

Mekân kullanımı ve düzeni çoğu zaman kullanıcının kullanım pratikleri ve tercihleri doğrultusunda şekillenmektedir. Kirilenmesinden çekinilen koltuk takımlarının kolçaklarına ve sırtlıklarına dantel örtüler örtülmüştür. Bundaki amaç oturan misafirlerin döşemeliyle temaslarını azaltmaktır. Elektriğin henüz yaygın olmadığı için kullanılan kandil ve idare lambalarının ışıklarını yansıtarak güçlendirme çabalarının yanı sıra endam aynalarının kullanımı çoğalmıştır. Ziyaret bittikten sonra ise oda yine kılıflar içinde kapatılmaktadır. Bunun en büyük sebebi odanın misafire her zaman hazır ve temiz olmasıdır, bir diğer neden de pahalı olan mobilyanın yüzey temizliğinin açık bırakıldığı takdirde ona zarar vermesinden korkulmasıdır.

Salonlar iki bölümden oluşabilmektedir. Bu da kadın erkek misafirlerin haremlik selamlık şeklinde ayrı oturmalarına imkân sağlamaktadır. Ev partilerinde müzik vazgeçilmezdir. Piyano önemli bir kültür göstergesi olarak evde yerini almıştır. Bu yoldan evin genç kızı ya da hanımı, aldığı eğitimi gösterme şansına sahiptir. Genelde kızlar küçük yaşta piyano, Fransızca, ve diğer bilim alanlarında eğitim almak üzere yabancı mürebbiyelerden ders alırlar. Batılı normlarda eğitilen genç kızların misafir ağırlama yöntemleri de Batı usullerindedir. Evde briç bezik gibi kâğıt oyunları, Gramofon dinletileri sık sık yapılan ziyaretlerin vaz geçilmez eğlenceleridir.

Osmanlı ailesi evinde, kendi ürettiğini tüketmeyi benimsemiştir. Bu anlamda tüm diğer Batılı toplumlar arasında yaşam standartları en mütevazı olan grubu oluşturmaktadır. Saraydan apartmana tüm yapı tipolojilerinde de aynı yaklaşım dikkati çekmektedir. İstanbul'da en iddialı, en gösterişli yapıların Hıdivyal yapılar olması da buna en somut örnektir. Sadrazam konaklarında bile yerel malzemelerle yapılan imalatlarda yerli ustaların çalışması tercih edilmiştir. Aileler ne kadar varlıklı olurlarsa olsunlar ve ne kadar Batılılaşmış görünürlerse görünsünler, içlerindeki yaşamlar son derece mütevazı, muhafazakâr ve tutumludur. Batılılaşma sürecinde sosyal yaşamdaki değişimin aile ölçeğinde meydana getirdiği farklılıklar, ailenin yaşama mekânı olan evin geçirdiği değişimlerde izlenmektedir. Tanzimat sonrası İstanbulu'nda yaşanan

Batılılaşma hareketleri, evlerin mimarisinden sokakların fizikî görüntüsüne kadar kentin çehresinde köklü bir değişime neden olmuştur. Batılılaşan kentte üst gelir grupları ve eğitilmiş genç bürokratlar da kendi içinde farklı mekân tipleri üzerinde tercihlerini kullanmaktadır. En yükseği çift katlı ve bahçe içinde yapılan Eski Osmanlı evleri, modernleşme sürecinde yerini giderek çok katlı apartmanlara bırakmıştır. Avrupa'da endüstrileşmenin kente göçü doğurduğu ve oluşan işçi sınıfını barınma gereksinimini karşılayabilmek için yaygınlaşan apartman şeklindeki yapılaşma, İstanbul'da daha çok gayrimüslimlerin yaşadığı birimler olmuştur. Bundaki en önemli etmen de Garimüslim Osmanlı ya da yabancıların Galata-Pera civarında çalışmaları olabilir. İstanbul'da Batı'nın aksine apartmanlaşmanın başlangıcı, savaşlar nedeniyle İstanbulun nüfus kaybına uğradığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Henüz kat mülkiyetinin olmadığı dönemde apartmanlar tek kişiye ait kira evleri niteliğindedir ve dönemin birçok apartmanı da sahibinin adı ile tanınmıştır. Üzerine operetler yazılan apartman yaşamı, ev içi yaşamdan çok, yerleşim bölgesinin sunduğu lüks hayat görüntüsüyle genç ve modern Osmanlı insanını cezbetmiştir. Şişli gibi apartmanlaşan yeni semtlerde yolların genişliği, temizliği, havagazının kullanımı ile sokakların aydınlığı, modern görünüşlü insanların ve aynı insanlara hitabeden alışveriş merkezlerinin konumlanması bu düşüncede etkin rol oynamıştır.

Henüz çekirdek aile yapısı tam olarak yaygın olmamakla beraber, Şişli, Beyoğlu gibi yeni yerleşimlerde, yabancıların veya azınlıkların Art Nouveau, Neo-Klasik, Neo-Gotik ve Neo-Barok gibi eklektik Batılı üsluplarda yaptırdıkları apartmanlar, eğitilmiş gençlerin yaşamak için ideal gördükleri mekân ve yerleşimlerdir. Apartman özellikle üst gelir düzeyinde yer alan aileler ve genç nüfus arasında, gereksinimden çok Batılılaşmaya olan ilgiden tercih edilmiştir.

Eski konaklı aileler arasında bile apartman dairelerindeki çekirdek aile yaşamına özenilmiştir. Üst gelir grupları arasında gözlemlenen, Avrupalı nüfusun yaşadığı yeni yeni apartmanlaşan semtlerde yaşama özlemi, dönemin edebiyat eserlerine de konu edilmiştir. Buna karşın ataerkil düzende yaşayan kalabalık aileler hâlâ konak, köşk, yalı gibi çok odalı yapıları tercih etmektedirler. Bu yapılanmada en ciddi değişim harem ve selamlık tipindeki yapılanmanın terkedilerek birleşik düzene geçilmesidir. Selamlık geleneksel düzende kamusal alanı tanımlamanın dışında aynı zamanda erkeğin iş yeri, dairesi olarak da öne çıkmaktadır. Ancak devlet dairelerinin yeniden yapılandırıldığı Tanzimat döneminde bürokratların selamlık yerine resmî dairelere gitmesi bu değişimin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Geleneksel mimaride evler coğrafi ve mimari açıdan Akdeniz tarzının özgün ürünleridir. Ahşap ve kagir evlerin mimari üslupları farklı olsa da mekânların kullanım biçimleri aynıdır (Ortaylı, 2006: 104). Batılılaşmayla birlikte yaşanan değişimde de mekânlar birebir işlevlerle örtüşse de temel anlamda mekân organizasyonunda çok ciddi bir kopuş olmamıştır. 19. yüzyılda Tanzimat'ın getirdiği en çarpıcı değişimi ev

içinin döşemesi, yani mobilyası olmuştur. (Ortaylı, 2006: 106). Evin döşenmesi ailenin ekonomik durumuna göre şekillenmiştir. Mimari yapıyı coğrafya belirlese de, düzenlemesi ailenin beğeni, ekonomi ve çevreye vermeye çalıştığı imajıyla belirlenmiştir.

Geleneksel evde her bir oda, başlı başına bir hane olarak görev almaktadır. Kalabalık aileye dâhil olan çocukların kurduğu karı koca ve çocuklardan oluşan küçük ailelerin her biri aynı evin içinde birer odada kendi bağımsız ev düzenini yaşamaktadır. Odaların organizasyonu, fonksiyonelliğiyle doğru orantılı olarak biçimlenmektedir. Bu çok nüfuslu evlerin odaları, duvar kenarına dizili sedir, minder, raf ve yüklüklerden başka ortada bir şeyin olmadığı iç düzenleriyle, sabahdan akşama kadar tüm ev yaşamının geçtiği; misafir ağırlanan, yemek yenilen ve hatta yatılan mekânlardır. Değişim evin içerisindeki odaları belirgin işlev gruplarına göre yeniden düzenlemiştir. Böylece geleneksel evde farklı işlev gruplarının bir arada yaşandığı odalar, tek bir işlev grubuna göre ayrılarak bir kimlik kazanmış ve bu süreç eve “özel” ve “kamusal” alanların yeniden tanımlanması şeklinde etki etmiştir.

19. yüzyılın ortalarında yapılan yeni konaklar mimari özellikleriyle başta Neo-Klasik akım olmak üzere, Batılı üslupların unsurlarını taşıırken, iç mekân dağılım şemalarıyla hâlâ geleneksel evin özelliklerini taşımaya devam etmişlerdir. Şehrin konut sorununa bir diğer çözümde daha çok dar gelirli için planlanan sıra evler projeleridir. Simetrik düzende planlanan neo-klasik bezeklerle süslenmiş cepheler, kentin geleneksel yapı sistemleriyle zıtlık oluşturmaktadırlar. Bu kırılmayı bozan bir unsur ise bu binaların cephelerine eklenen cumbaları olarak gözükmektedir.

Evler mimari alanda yaşadıkları değişimin yanı sıra, kullanım şekilleri açısından da değişmiştir. Evin mimari yapısı ve tanzimi için seçilen eşyaları, kullanan ailenin davranış ve yaşam biçimini belirlerken, aynı zamanda toplumsal statüsünü de göstermektedir.

Evin giriş kısmında yer alan küçük alan, adab-ı muaşeret kitaplarında “vestibul” adıyla tanımlanmış, vestiyer ve elbiselik olarak da kabul edilmiş küçük mekânlardır. Ziyaretçilerin evlerle ilk karşılaştıkları yerlerdir (Meriç, 2000: 431). Evin bütününe dağılımı da denetleyen bir karaktere sahiptir. Bu anlamda kimi örneklerde henüz koridorun yaygın olmadığı bu yapılarda evin dağılım güzergâhı görevini de görmüştür. Apartmanlarda da konaklarda da servis kapılarının olması, misafire karşı malzeme geliş gidişlerinin diğer kapıdan yapılmasını sağlamıştır. Antişambr ise büyük konaklarda vestibul ile büyük salon arasındaki kısmıdır. Büyük salonunun önünde bekleme odası görevini yüklenmiştir. Geleneksel evdeki “sofa” kavramına benzerliğiyle dikkati çekmektedir. Antişambr’ın tefrişinde kanape, koltuk, sandalye takımlarından başka bir şey bulunmaz (Meriç, 2000: 436). Burası misafirlerin salona kabul edilmeden önceki bekleme salonudur. Ev sahibinin, özellikle de kadınların buraya rastgele girmesi görgü kurallarına uymamaktadır. Çünkü her

an odada bir misafirle karşılaşma ihtimali söz konusudur ve ev sahibi toparlanmaya fırsat bulamayacaktır.

Kabul salonları, evin içinde mekânın elverişine göre birden fazla bulunabilmektedir. Kullanımları gelen misafirlerin statüsüne göre değişmektedir. Kadınlar yakın dostlarını, kendi odaları ya da budvar denen küçük salonlarında ağırlamaktadır. Budvar, kadınları el işlerini görmeğe mahsus hususi odalarıdır (Meriç, 2000: 434). Günümüzde oturma odası olarak kullanılan mekânlara prensip olarak benzetilebilir. Isıtma apartmanlarda yüz yılın başlarında salamander ya da çini sobalarla olduğu gibi merkezi ısıtma da görülmeye başlamıştır. Mangal ve maltızlar yine evlerin en yaygın ısınma araçlarıdır ve çalışma sistemleri gereği ailenin çevresinde toplanması iletişim açısından önemlidir. Soğuk kış gecelerinde tüm evin ısınması zahmetlidir. Bu sebeple çocuklar ve yaşlılar çoğunlukla kendi odaları olsa da bütün gün ısınan küçük yaşam mahallerindeki divan veya yer yataklarında yatırılmaktadır.

Büyük Kabul Odalarında kanepeler koltuk takımları, sandalyeler olduğu gibi, yine salonun içerisinde alaturka minder ve divanlar da kullanılabilmektedir. Genelde koltuk ve diğer oturma elemanları sedirli oturma düzenindeki gibi sıra sıra duvar kenarına dizilmeye devam etmiştir. Yerlerde ahşap, hasır ve benzeri malzemeler kaplanmış olsa da, el halıları bu malzemelerin üzerini boşluk kalmamacasına kaplamıştır. Salonun ortasında bir masa ve üzerinde çinkari vazo ve çiçekler bulunur. Geleneksel el işleri, halı, bakır tabaklar duvarları süsleyebilmektedir (Meriç, 2000: 436). Aydınlatma kaynağı olarak havagazı da, elektrik de çok hızlı yayılmamıştır. Elektrik öncelikle saraya yakın civarlarda evlere girmiştir. Bu nedenle şehrin genelinde akşam evlerin aydınlatılması ispermeç mumları ve gaz yağı lambalarıyla olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'na kadar Batı mobilyasıyla tanışmadığı söylenebilir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Avrupa'ya gönderilen elçiler ve öğrenciler, doğal olarak yaşamın her alanıyla ilgili bilgi ve beğenilerinin ülkelerine getirmiştir. Batı'da düzenlenen dünya sergileri, ilk kurulan Batılı görüntüdeki saraylara ilham olmuştur. Bu saraylar Batıda gerçekleşen fuar ve sergilerde teşhir edilen mobilyalardan esinlenerek tanzim edilmiştir. Öyle ki büyük fuar yapılarına orantılı olmaları için abartılmış boyutlarıyla birlikte benimsenen bu mobilyalar, saray konak vb. lüks evlere iri şatafatlı görünüşleriyle girmiştir. İlk kez saraylarda mekânla buluşan mobilya, konak vb. yapılara Batılılaşma seviyesini vurgulamak için gösterge aracı olarak girmiştir. Cumhuriyet döneminde bile Batılı mobilyanın yanı sıra geleneksel mobilya evin bazı mekânlarında kullanılmaya devam etmiştir. Gitgide artan talebi karşılamak için kurulan "Bonmarché"ler, yabancı kataloglardan beğenilen ürünleri getirip satmakta ve sergilemiştir. En iyi ahşap ustaları Ermeni ve Rum kökenli Osmanlılardır. Batıdan gelen patron kitaplarında gördükleri mobilyaları imal etmişlerdir. Psalty ve Haraççı gibi firmalar yakın döneme hizmet veren firmalardandır. Bunun dışında zengin ailelerin yurt dışından getirdikleri

kataloglardan seçtikleri mobilya ve diğer objeler de, Batı'ya giden gemilerde çalışan personeller aracılığıyla getirilmiştir.

“Cabinet de Travail” veya “İş Odaları”, evlerin erkeklere ait bölümleridir. Bir anlamda erkeklere ait kabul salonlarıdır. Geleneksel evdeki Selamlıkla aynı işlevi görür. Silah koleksiyonu, nişan, berat gibi erkeğe ait değerli hediyeler burada sergilenebilir. Dönemin zengin evlerinin vazgeçilmez kütüphane bu odada bulunmaktadır. Kitaplardan, mobilyalara her şey aslında ailenin toplumsal statüsünü sergileme arzusundan kaynaklanmaktadır. Aile, topluma Batılılaşabildiğini, kültürel gelişiminin en üst seviyesinde olduğunu göstermek çabasıdadır. Sosyal çevresine sunduğu özel hayatında da kullandığı tüm gereçler bu çabasını karşılamak üzere görevlendirilmiştir.

“Yemek Salonu” adı altında yemek yemeye özel bir odanın işlevlendirilmesi çok çarpıcı bir değişimdir. Mobilya ithal, pahalı ve azdır. Bu açıdan yemek odası takımlarının yaygınlaşması Sanayi-i Nefise Mektebi mezunlarının sayısı arttıkça kendi atölyelerinde Batılı çizgilerde ceviz takımlar üretmeye başlamalarıyla olmuştur. Yuvarlak sini etrafında yerde oturmak ve ortadaki kaplardan yemek yemek gerçekte bireylerin statü farklılıklarını da gizlemiştir. Ancak Batılılaşan ailenin yemeklerini masada yemeye başlaması, kuralları çizilen oturma düzeni, sofrada vb. konuları içeren bu yeni düzen, statünün de göstergesi olarak önem kazanmıştır. Yeni kurulan sofrada ailenin yemek kültüründe keskin bir geçiş yapmıştır. Yemek saatlerine önem verilmesi yemek yerken sohbet edilmeye başlanması. Masa, sandalye, çatal ve tabak gibi gereçlerin kullanımı yemek eyleminin konforunu yükseltmiş, daha rahat sohbet edilmesine neden olmuştur. Yenilenen evde yemek neşe içinde müzik dinleyerek yenmektedir. Yatak odaları, aile bireylerinin özel mahrem mekânlarıdır. Düzenlenmesinde karyola takımı, yüz takımı yani lavabo, iskemle ya da koltuk, gusülhane bulunmaktadır. Batılılaşan Osmanlı kentlisi evlerine yatılı misafir almayı çok istememektedir. Ancak ulaşımın yaygınlaşmadığı dönemlerde, İstanbul içinde otursalar bile aileler, ziyarete gittikleri yakınlarının evlerinde geceleyebilmektedir.

19. yüzyılda evlerde suyun çeşme ve benzeri borulardan akması çok yaygın değildir. Doğal olarak zengin konaklarında sıkça gördüğümüz hamam, gelir düzeyi düştükçe evin bir parçası olamamaktadır. Bu sebeple pek çok aile mahalle arasındaki hamamları kullanmaktadır. Sosyal yaşamın direnç gösterdiği alanlardan biri olarak karşımıza çıkan banyo odalarının değişimi tamamen ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak sürmüş, evin diğer mahremiyet alanları gibi değişime en kapalı yer olarak en son Batılılaşan mekân olmuştur.

SONUÇ

Batılılaşma politikaları sosyal yaşam üzerine stratejiler üretmezken, geleneksel yapı biçimlerinden kaçan Batılı eğitim almış gençler ve saraya ılımlı görünmek isteyen üst düzey bürokratlar arasında başlayan sosyal yaşamdaki Batılılaşma; basın, edebiyat, sosyal ilişkiler aracılığıyla kademe kademe

yayılmıştır. Aile değiştiğini, statü atladığını davranış ve yaşayış biçimleriyle, beğenileriyle topluma sergilemek çabasıdır. Giyimden evin tefrişine, dönüşen yaşam bir program çerçevesinde yapılanmamış, bu nedenle de aynı kentte, aynı toplumun içinde, farklı yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır. Toplumun içinde gömlek, setre pantolon giyenlerin yanında, sarık kaftan giyenler, kanape koltuk bulunan odalarının içine sedir minder yerleştirenler olmuş, alışkanlıklardan bir nefeste vaz geçmek mümkün olmamıştır.

Türk ailesi, hangi gelir grubunda olursa olsun tutumludur ve gündelik yaşamını alçakgönüllü yaşar. Ailenin günlük yaşamında, tüm değişimlere rağmen ürettiğini tüketmek genel yaklaşımıdır. Aile, gıdadan giyime tüm gereksinimlerini, öncelikle kadın üzerinden karşılamak çabası içindedir. Bu yaklaşımla kadın toplumda üretken bir profil çizmektedir. Aile, temelde değişimden en az etkilenen toplumdur. Değişim bir yaptırımlar dizgesiyle günlük yaşama dâhil olmamıştır. Herhangi bir zorlama ve değişim programı yoktur. Bu açıklık da değişimi arzulayan kesim için özgür bir ortam sağlamış, dolayısıyla aile modern yaşam adına kendi çabalarıyla öğrendiklerini, yaşamının içine kullanmak istediği gibi dönüştürmüştür. Bu durum kimi zaman olumlu sonuçlar doğursa da, kimi zamanda abartılı ve olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir. Ancak pek çok ailenin değişiminde ortak olan şudur ki: aile kamusal alanda ne kadar çağdaş ne kadar Batılı bir profil çizerse çizsin, kendi içsel alanında son derece yalın, mütevazı ve hatta geleneklerine bağlı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Altınar, A. T.-Budak, C., (1997), **Konak Kitabı**, Tepe Yay., Ankara.

Arat, Y., (1998), “Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik”, **Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar**, Türk Tarih Vakfı Yay., İstanbul.

Ayata, S., (1998), “Kentsel Orta Sınıf Ailelerde Statü Yarışması ve Salon Kullanımı”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 42, İstanbul.

Çoruk, A. Ş., (Haz. 2001), **Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Kitabevi, İstanbul, 351-355.

Çelik, Z., (1998), **19. yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 101-109.

Deren, S., (2004), “Modernleşme ve Batıcılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, İletişim Yay., Cilt: III, İstanbul.

Duben, A., (2002), **Kent, Aile, Tarih**, İletişim Yay., İstanbul.

Duben, A.-Behar, C., (1996), **İstanbul Haneleri**, İletişim Yay., İstanbul.

Emiroğlu, K., (2001), **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Dost Yay., İstanbul, 97-102, 152-155.

Faroqhi, S., (1997), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam.**, İstanbul, 170-171, 174-179.

Meriç, N., (2000), **Osmanlı'da Adab-ı Muâşeret: Gündelik Hayatın Değişimi**, Kaknüs Yay., İstanbul.

Neyzi, L., (1999), **İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Ortaylı, İ., (2006), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yay., İstanbul.

Ödekan, A., (1999), “Üç Kuşağın Eşyaları”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 237-240.

-----, (2000), “Mimarlık ve Sanat Tarihi”, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1908-1980**, Cem Yay., İstanbul, 420-425.

Selamoğlu, E., (2004), “19. Yüzyıl Romanında Gündelik Yaşamdan Kesitler”, **Toplumsal Tarih Aylık Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı: 132, İstanbul.

Tanyeli, U., (1996), “Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma-Modernleşme: Yeni Bir Simgeler Dizgesinin Oluşumu” **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, Habitat 2, YEM Yay., İstanbul, 284-298.

-----, (2004), **İstanbul 1900-2000; Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak**, Akın Nalça Yay., İstanbul.

Tazegül, M., (2005), **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yay., İstanbul.

Yerasimos, S., (27/06/06), “Konaktan Apartmana Geçiş Üzerine Bazı Gözlemler”, **Voyvoda Toplantıları-2004**, Osmanlı Bankası Müzesi, <http://www.obarsiv.com>.

Yücel, A., (1996), “İstanbul'da 19. Yüzyılın Kentsel Konut Biçimleri”, **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, Habitat 2, YEM Yay., İstanbul.

